

**УЧУРДАГЫ ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА
ТАК ИЛИМДЕРДИН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ
И ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В СОВРЕМЕННОСТИ**

**CURRENT ISSUES HUMANITARIAN AND NATURAL
SCIENCES SCIENCES IN MODERN TIMES**

Алибаев А., Абдылдаева А.А.

**ДҮЙНӨЛҮК КЭЭ БИР ЭКОЛОГИЯЛЫК КӨЙГӨЙЛӨРГӨ КӨЗ
КАРАШТАР (КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА)**

Алибаев А., Абдылдаева А.А.

**ВЗГЛЯД НА НЕКОТОРЫЕ МИРОВЫЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
(НА ПРИМЕРЕ КЫРГЫЗСТАНА)**

A. Alibaev, A.A. Abdylidaeva

**VIEWS ON SOME OF THE WORLD'S ECOLOGICAL PROBLEMS
(ON THE EXAMPLE OF KYRGYZSTAN)**

УДК: 39:641(575.02)

Макалада дүйнөлүк жана Кыргызстандагы кээ бир экологиялык көйгөйлөр жана аларды чечүүдөгү экологиялык саясаттын багыттары жана аларга болгон көз караштар камтылган.

Негизги сөздөр: экология, жаратылыш, өнөр жай, экологиялык мониторинг.

В статье изложены мировые, и в том числе некоторые экологические проблемы Кыргызстана и взгляды на их разрешение.

Ключевые слова: экология, природа, промышленность, экологический мониторинг.

The article describes the world, including some of the environmental problems of Kyrgyzstan and perspectives on their resolution.

Key words: ecology, nature, industry, and environmental monitoring.

Биздин оюбузча азыркы учурдагы экологиялык кризис мурдагы кризистерден айырмаланып турат. Ошондуктан азыр мурдагыдай метод менен экологиялык кризистен чыгып кетүү такыр эле мүмкүн эмес. Ошондуктан азыр өндүрүштүн ыкмасын өзгөртүп, табигый ресурстарды пайдаланууну башкача нукка буру керек болуп турат. Баарыбызга белгилүү болгондой азыркы доордогу антропогендик – коомдук өз ара таасир этүүлөр дүйнөлүк масштабдардагы чыңалууларды пайда кылууда. Бул жагдай жердеги адамдардын санынын көбөйүүсү менен жана илимий-техникалык революциянын мындан ары дагы өнүгүүсү менен улам татаалдаша берет.

Ошого байланыштуу азыркы доордо дүйнөнүн глобалдык экологиялык көйгөйлөрү пайда болду жана бул көйгөйлөр айлана чөйрөнү булгануудан сактоо, өсүп жаткан элдерди азык-түлүк менен камсыздоо, урбанизация, өнөр жайларын сырьелор менен камсыздоо, энергиялык көйгөйлөр ж.б.

Өнөр жай ишканаларынын түтүндөрү менен атмосферага көтөрүлгөн уулу заттар кайра эле жамгыр болуп сууга, жерге, өсүмдүктөргө жана бүтүндөй жердеги тирүү организмдерге жаап жана аларды ууландырууда. Ошондуктан учурда адмдын ишмердүүлүгүнө байланыштуу пайда болгон токсикалык, техногендик уулуу таштандылардан дүйнөнү, жер жүзүн сактап калуу көйгөйлөрү курчуп жатат.

Белгилүү болгондой учурда буга ылайык таштандысыз өндүрүш сыяктуу проектилер өнүгө баштады.

Айлана чөйрөнүн өндүрүштөрдүн кесепеттеринен булгануусунун деңгээлин изилдеп аныктап баруу кызматтарынын жөнгө салынуусунун да бул жумуш «экологиялык мониторинг» деген наамды алган. Кооптонуучу дагы бир эң негизги нерсе Жер жүзүндөгү адамдардын санынын тез темп менен өсүүсү. Адам санынын өсүүсү менен алардын жаратылыштык ресурстарга болгон керектөөлөрү да өсөт.

Агрессивдүү концепциядагы күчтөр адамдардын өсүү темпин төмөндөтүү үчүн: согуштарды жандандырууну, жугуштуу ооруларды таркатууну, ачарчылыкты күчөтүүнү, төрөттү жарым жартылай токтотууну сунушташууда. Ал эми кээ бир демографтар дүйнөдөгү элдердин аң сезиминин барган сайын өсүүсү менен дүйнө калкынын өсүү темпи акырын-

дап төмөн түшө баштайт деп да ишендиришүүдө. Чындыгында өсүп-өнүккөн Европанын көпчүлүк өлкөлөрүндө элдердин жылдык өсүү деңгээли өтө эле төмөн жана ал турмак кээ бирлеринде өсүүнүн ордун төмөндөө алмаштырууда.

Элдерди азык-түлүк продуктулары менен камсыздоо дүйнө жүзүндө элдердин көбөйүүсү менен көйгөйлөргө айлана баштады. Айрыкча жакыр өлкөлөрдө бул көйгөй өтө курч турат.

Демек бул өлкөлөрдөгү экологиялык жагдайлар өтө начар. Суунун жетишсиздигинен, топурактын асылсыздыгынан айыл чарбасы өтө төмөнкү деңгээлде. Бул көрүнүштү жеңилдетүүнүн бир катар механизмдери бар жана алардын бири азык-түлүк менен камсыздоонун Эл аралык борборлору. Экинчиси, ошол жаратылыш шарты жакыр зооналарда илимдин жана техниканын алдыңкы технологияларын колдонуу менен айыл чарбасын, анын ичинен дыйканчылыкты өнүктүрүү.

Дагы башка жолу микробиологиялык өнөр жайын өнүктүрүү менен малдарды тез салмак кошуучу тоют менен камсыздоо. Азык түлүккө кирбей турган компоненттерден синтетикалык азык-түлүктөрдү даярдоо.

Элдердин өсүүсү шаарлардын кеңейүүсүн талап кылат. Шаарларды кеңейтүү үчүн айыл чарба эгиндерин кыскартып, бак-дарактарды кыйууга тура келет жана бул экологиялык көйгөйдү жаратат.

Катардагы глобалдык экологиялык көйгөйлөрдүн бири өнөр жай өндүрүштөрүн минералдык сырьелор менен камсыздоо.

Айлана чөйрөнү сактоо жана жакшыртууда негизги көңүл жалпы адамзаттын чөйрөсүнө негизделип уюштурулуусу керек. Бул үчүн бардык өлкөлөрдүн ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү экологиялык нормаларды сактоодогу өз ара биргелешкен макулдуктары зарыл.

Экологиялык көйгөйлөрдүн эл аралык, бүткүл дүйнөлүк мүнөзгө ээ болуусу, жалпы адамзатка байланыштуулугу экологиялык саясаттын жалпы адамзаттык саясат, адамзаттын жер жүзүндө жашап кетүү саясаты экендигин билдирет. Ошондуктан экологияга эл аралык прогноздоштуруу, айлана чөйрөгө мониторинг жүргүзүү, конфликтерди чечүү маселелери эл аралык масштабдарда жүргүзүлөт.

Айлана чөйрөнү коргоонун эл аралык объектилери болуп: аба бассейни, космос, дүйнөлүк океандар, антрактида эсептелет.

1972-жылы Стокгольмдо «Айлана чөйрөнү коргоо» маселелери боюнча конференция болгон. Ушул маселени чечүү үчүн 1973-жылдан тартып, «ООНдун айлана чөйрөнү коргоо Программасы» иштей баштаган.

Бул багытта ООНдун Генералдык Ассамблеясында Экономикалык Социалдык кеңеши иштейт.

Кыргызстанда экологиялык жагдайдын масштабы жана деңгээли ар түрдүү. Салыштырмалуу терс экологиялык жагымсыз жагдайлар өндүрүштөр өнүгө баштаган аймактарда өкүм сүрөт. Мисалы: Чүй областында айыл чарбасында жердин туура эмес миндеген гектар эгин аянтын туз каптап калды. Миң-

деген гектар жердин айдоо аянтын камыш жана түрдүү пайдасыз оттоо чөптөр басып калды. Миндеген гектар айдоо аянты эрозияга кабылып турат.

Ар түрдүү таштандылар менен Чүй, Ак-Буура ж.б. дарыялар булганууда. Булгануунун булагы өнөр жай, коммуналдык турак жай, коомдук тамактануу өндүрүштөрүнүн таштандылары.

Андан тышкары Ыссык-Көл, Нарын дарыясы, Кара Дарыя, Исфайрам-Сай ж.б. жогорудагы объектердин көбөйүүсүнүн жана калктын өсүүсүнүн негизинде булгануусу жогорулоодо.

Көмүр казылуучу экологиялык жагымсыз райондор: Көк-Жаңгак, Таш-Көмүр, Кызыл-Кыя, Алмалык, Сүлүктү, Жыргалаң, Хайдаркан-Сай.

Сымап (ртуть) рудасы чыгуучу жерлер: Чаувай, Терек-Сай, Сумсар, Хайдаркан.

Сурма чыгуучу жайлар: Кадам-Жай, Улуу-Тоо.

Алтын чыгуучу жерлер: Макмал, Кум-Төр, Солтон-Сары ж.б.

Бул жерлерде хвостохранищалар ири аянттардагы карьералар бар. Дал ушул жерлерде токсикалык уулуу заттар көмүлүп же көмүлбөй эле сакталып турат.

Атмосфералык абанын нормадан ашыкча уулуу заттар менен булганган райондоруна: Бишкек, Ош, Каракол, Токмок, Кара-Балта, Таш-Көмүр, Кызыл-Кыя ж.б. шаарлары кирет. Уулуу заттар менен булгануунун кесепеттери: ТЭЦтер, ар түрдүү ишканалар жана алардын таштандылары.

Тоолордогу жапайы айбанат дүйнөсү кырылууда. Жерлердин өздөштүрүлүүсү менен топурактын эрозиясы кеңири кулач жайууда. Токойлор кыйылып малдардын көбөйүүсүнөн жайыттардагы кээ бир чөптөрдүн уруктоого үлгүрбөй, алардын жок болуп кетүү коркунучу жаралууда. Натыйжада мал жей турган чөптүн ордуна мал жебей турган оттоо чөптөр жайыттарды каптап баратат.

Кээ бир экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши жаратылышты коргоо мүнөзүндөгү атайын чечим кабыл алган. Ага: жаратылышты коргоо жана жаратылыштын ресурстарды натыйжалуу пайдалануу мыйзамы; жер ресурстарын коргоо мыйзамы; атмосфералык абаны булгануудан коргоо мыйзамы; жер ресурстарын топурак эрозиясынан коргоо мыйзамы; өсүмдүк жана жаныбарлар дүйнөсүн коргоо мыйзамдары кирет.

Экологиялык коопсуздукту сактоо үчүн «Экологиялык программалар» кабыл алынган.

Биздин ою бузча биосферанын экологиясын жакшыртууда жогорудагы иш чараларды жакшы деп айтуу керек. Бирок ушул объектилердеги экологиялык абалдын сакталуусунун сапаты көптөгөн күмөндөрдү туудурат. Табигый жаратылыштын корголуу деңгээли жапайы жан жаныбарлардын популяциясы ойдогудай болбой жаткандыгы өкүндүрөт. Ошондуктан ал чараларды, чечимдерди, токтомдорду иш жүзүндө түздөн-түз аткарууга орчундуу көңүл бурулса жакшы болот эле деген жыйынтык ойду айтмакчыбыз.

Адабияттар:

1. Осмонов А. Геоэкологиянын негиздери. Окуу китеби. - Бишкек: Билим куту, 2006;
2. Горелов А.А. Экология. Учеб.пособие. - М.: Центр, 2000;
3. Былова С.В. Экология. Учебное пособие. - М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2007 г.
4. Николайкин Н.И. Николайкина Н.Е., Мелехова О.П. Экология. Учеб. пособие. - М.: МГУЭЭИ, 2000 г.
5. Абдурахманов Г.М., Лопаткин И.К., Исмаилов Ш.И. Основы зоологии и зоогеографии. – М.: Академия, 2001;

Рецензент: кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Эрматова В.Б.
